

LIBER

Η συνεργασία μεταξύ της επιθεώρησης *Liber* και των *Συγχρόνων Θεμάτων* γίνεται με την αποφασιστική συνδρομή του Κέντρου Λογοτεχνικής Μετάφρασης του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, υπό τη διεύθυνση της Catherine Velissaris.

Τη γενική επιμέλεια των μεταφράσεων, για λογαριασμό του Κέντρου, είχε ο Γρηγόρης Ανανιάδης.

ΠΩΣ ΝΑ ΓΡΑΨΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΟΤΑΝ ΔΕΝ ΕΧΕΙΣ ΠΙΑ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ ΣΤΗ ΓΛΩΣΣΑ;¹

Enrico Artifoni*

• Georges Duby, *Οι λέξεις της ιστορίας*

Η ΠΡΟΣΦΑΤΗ στοχαστική αυτοβιογραφία του Georges Duby, *L'Histoire continue* (Odile Jacob, 1991), είναι ένα βιβλίο που «δίνει τροφή στη σκέψη». Βρίσκουμε σε αυτό, εκτεινόμενα σε όλη τη διάρκεια μιας προσωπικής περιπέτειας κατά την οποία ο συγγραφέας συχνά τοποθετείται απέναντι στην κατάσταση της συλλογικής γνώσης (για να συμφωνήσει ή να διαφοροποιηθεί), διάφορα κέντρα ενδιαφέροντος, που αντιστοιχούν σε ισάριθμα ερωτήματα τα οποία θέτει στον εαυτό του: σε ποιον και σε τι οφείλω τη δουλειά μου ως ιστορικού; Πώς τροποποιήθηκε η έρευνά μου με τον καιρό; Και, κυρίως, ο δρόμος που λίγο λίγο διάλεξα για να μπω στον Μεσαίωνα έλαβε καταλλήλως υπόψη την αντίσταση των βασικών υλικών, τον τοίχο που χωρίζει τον σημερινό αναγνώστη από ένα μακρινό κείμενο; Θα δούμε πώς ο Duby προτιμά τις ανοιχτές απαντήσεις από τις βεβαιότητες τις οποίες εμπνέουν τα άκαμπτα πλαίσια αναφοράς. Ήδη όμως από τώρα, μπορούμε να πούμε ότι εδώ ακριβώς έγκειται μια από τις αρετές του βιβλίου: στο ότι δίνει τη *συγκεκριμένη* διάσταση ορισμένων προβλημάτων, στο ότι τα πραγματεύεται όχι ως θεωρητικά αντικείμενα («Δεν έχω εμπιστοσύνη στις θεωρίες»), αλλά ως *πραγματικά ερωτήματα* που υπαγορεύουν τους όρους τους στον ιστορικό.

Το κύριο ερώτημα γύρω από το οποίο οργανώνεται σήμερα η δουλειά του Duby, ανταποκρινόμενη εις βάθος στις μεθοδολογικές του απαιτήσεις, είναι το ερώτημα της σχέσης μεταξύ ιστορίας, γλώσσας και κοινωνίας. Με άλλα λόγια, το πώς μπορεί να καταστεί δυνατή η επικοινωνία της νοητικής μας σκευής με τα μεσαιωνικά κείμενα, και το πώς είναι δυνατό (αν είναι δυνατό) να συσχετίσουμε τα κεί-

μενα με τις εξωγλωσσικές συνθήκες, έτσι ώστε να αποκαταστήσουμε το νόημά τους, και να τα κατανοήσουμε.

Πρόκειται άραγε για ένα πραγματοποιήσιμο εγχείρημα; Βεβαίως όχι, στα μάτια του Duby, με τους ίδιους όρους όπως στα πρώτα του έργα. Όσοι έβλεπαν με θαυμασμό τη σημαντική του έρευνα για το Mâconnais (1953), θα εκπλαγούν κάπως από την έκφραση απογοήτευσης του συγγραφέα για το συγκεκριμένο έργο. Για να είμαστε σαφείς, το βιβλίο αυτό παραμένει ο γενεσιουργός πυρήνας της μεσαιωνολογίας του Duby: «από το βιβλίο αυτό, που τη σύνταξή του τελείωσα το 1951, ...πήγασαν, όπως το αντιλαμβάνομαι, όλα όσα έκανα στη συνέχεια». Εντούτοις, στο επίπεδο της γλώσσας των κειμένων, η αποστασιοποίηση είναι ξεκάθαρη: τα ντοκουμέντα είχαν διαβαστεί σε σχέση με το «εξωτερικό, φαινομενικό νόημά» τους· η αυταπάτη ότι είναι δυνατή η απευθείας προσέγγιση μιας αλήθειας ήταν απλοϊκή («υπέθετα αφελώς ότι ερχόμουν σε άμεση επικοινωνία με αυτούς τους πολεμιστές, με αυτούς τους χωρικούς»). Τέλος, κατά την διάρκεια της αφήγησής του, ο Duby θέλει να υπογραμμίσει την τομή ανάμεσα στις οικονομικο-κοινωνικές του έρευνες και σε εκείνες που εστιάζονται στην ιστορία των νοοτροπιών, θεωρώντας μάλιστα ότι η τομή αυτή συμπίπτει με μια αποφασιστική αλλαγή (αναγόμενη περίπου στο έργο του *L'An Mil*, 1967), του τρόπου θεώρησης των πηγών. Η πρόθεση είναι ριζοσπαστική: αν η αλήθεια είναι απρόσιτη, αυτό που απομένει είναι να δεχθούμε την αδιαπερατότητά της και να επαναδιατυπώσουμε τα ερωτήματα. Πρέπει να ξαναμοιράσουμε τα χαρτιά και να μεταποτίσουμε την προσοχή από αυτό για το οποίο μιλούν οι μάρτυρες στον τρόπο με τον οποίο μιλούν γι' αυτό, στους μηχανισμούς αποκλεισμού, εγκλεισμού και ρητορικών επιλογών, που επιτρέπουν σε μια θέαση του κόσμου αναπόφευκτα ατομική και υποκειμενική να ενσωματωθεί σε ένα κείμενο.

Η linguistic turn (γλωσσική στροφή) δεν υπήρξε λοιπόν μάταια. Το ότι το σαρωτικό κύμα έπληξε και τον διαλογισμό που είχε ξεκινήσει ο Duby πάνω στη δραστηριότητά του ως μεσαιωνολόγου έχει ενδιαφέρον για τρεις λόγους. Κατά πρώτον, δείχνει ότι η υιοθέτηση της δυσπιστίας απέναντι στις απεικονιστικές αντιλήψεις της γλώσσας αποτελεί ένα σημείο εκκίνησης που έχει εφ' εξής διαδοθεί μεταξύ

* Ο Enrico Artifoni είναι καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Vercelli. Έχει δημοσιεύσει το *Salvemini e il medioevo, Storie italiane tra Otto e Novecento*, Liguori, 1990.

των ιστορικών (βεβαίως όχι χωρίς συζήτηση). Κατά δεύτερο λόγο, αναδεικνύονται οι τρόποι ανάπτυξης αυτής της συνειδητοποίησης: βρισκόμαστε μπροστά σε μια θέση η οποία υπεδείχθη αυθόρμητα από μια επίμονη δουλειά πάνω στη γλώσσα των πηγών, τα σημασιολογικά ολισθήματα, τις νοηματικές αλλαγές που επιφέρουν στις λέξεις τα υποκείμενα που τις προφέρουν και τις διοχετεύουν σε ρητορικά συστήματα: με δυο λόγια, η γλωσσική μεταστροφή του Duby μοιάζει να συντελείται, όχι τόσο στα πλαίσια της μετα-στρουκτουραλιστικής διαμάχης, όσο στο *εργαστήριο* ενός ιστορικού που είναι νηφάλια διατεθειμένος να θέτει υπό αμφισβήτηση τις συνθήκες του. Τέλος, για να περιοριστούμε στο ουσιαστικό του προβλήματος: αν ένα κείμενο επεξεργάζεται μια νέα θέση της κοινωνίας, και επομένως δεν *αναπαράγει* ένα «αλλού» ευρισκόμενο έξω από αυτό το ίδιο, αυτό δεν ισοδυναμεί άραγε κατ' ουσίαν με την αδυνατότητα μιας οποιασδήποτε μορφής συνάρθρωσης του κειμένου με εξω-γλωσσικές καταστάσεις; Δεν νομίζω ότι αυτή είναι η θέση του Duby.

Στους *Dialogues* με τον Guy Lardreau (1980), αφ' ενός επιβεβαιώνεται η γλωσσική ιδιότητα των υλικών του ιστορικού της κοινωνίας («λέξεις» και «σημεία»), και αφ' ετέρου επιβεβαιώνεται εκ νέου η δυνατότητα-αναγκαιότητα της συσχέτισης των διαδικασιών νοηματοδότησης, που προσδιορίζονται βαθμικώς, με τις μεταβολές που συντελούνται στον κόσμο των κοινωνικών σχέσεων. Το θεμελιώδες έργο *Les Trois Ordres* (1978) δεν θα υπήρχε άλλωστε χωρίς την πεποίθηση ότι μεταξύ των δύο πόλων της γλώσσας και της ιστορίας εκτείνεται ένα κύκλωμα αμοιβαίων αλληλεπιδράσεων: εξ αυτού προκύπτει μια σοφά κατασκευασμένη δομή, διατεταγμένη πάνω σε έναν κατακόρυφο άξονα μιας σχετικά μακρόχρονης διαχρονίας (από το 1025-1030 έως το 1225), που τέμνεται

οριζόντια από μεγάλες συγχρονικές τομές, διατομές κοινωνίας και νοοτροπίας (μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται ακριβώς και η μεγάλη διατομή του *Circonstances*). Με δυο λόγια, η ιστορικο-κοινωνική σημασιολογία είναι μια τέχνη την οποία ο Duby απέδειξε ότι κατέχει στην περίφημη μελέτη του για τους νεαρούς ιππότες (που δημοσιεύθηκε το 1964), καθώς επίσης και αργότερα, μετά τον κλονισμό της εμπιστοσύνης του στην ικανότητα της γλώσσας να αποκαταστήσει έναν κόσμο, όπως σε ένα δοκίμιο αφιερωμένο στη διάδοση του ιπποτικού τίτλου ανάμεσα στα τέλη του 10ου αιώνα και στις αρχές του 12ου, σε μια περιοχή που εκτείνεται από την Καταλονία έως το Λάτιο (στο *La Noblesse au Moyen Age*, υπό τη διεύθυνση του Philippe Contamine, 1976).

Το θεμελιώδες πρόβλημα είναι να μάθουμε αν είναι δυνατό να συ-

γκροτήσουμε την ιστορία κάποιου πράγματος πέρα από τα κείμενα που μιλούν για το πράγμα αυτό. Πολλοί είναι οι ιστορικοί που το διερωτώνται σήμερα. Αν διευρύνουμε το πεδίο παρατήρησης, η συλλογική αναζήτηση μιας ικανοποιητικής λύσης φαίνεται εν εξελίξει για όποιον δεν θα ήταν διατεθειμένος να αγνοήσει ότι έχει συντελεστεί μια πραγματική linguistic turn, χωρίς εν τούτοις να γίνει πάραυτα ιστορικός της γλώσσας ή θεωρητικός της λογοτεχνίας. Η πρόσφατη διαμάχη στις σελίδες του *Speculum* και του *Past and Present* είναι λοιπόν χρήσιμη, εφόσον δείχνει, τουλάχιστον στο εναρκτήριο κείμενο της Gabrielle Spiegel, μια νηφάλια θέληση να μην σκληρύνουν οι θέσεις και να τεντωθεί σχεδόν έως το σημείο ρήξης η ελαστικότητα της σχέσης του ιστορικού με τα υλικά της δουλειάς του. Βεβαίως, υπάρχουν για την Spiegel κάποια όρια πέρα από τα οποία το παιχνίδι της διακειμενικότητας γίνεται ανεξέλε-

γκτο με ιστορικά εργαλεία, διότι αναπαράστάσεις, γεγονότα και δομές, όλα διαπλέκονται στενά σε ένα continuum γλωσσικής τάξεως του οποίου η «εικόνα» είναι ο λαβύρινθος της αυτοαναφορικότητας. Προφανώς, μπορεί κανείς να μην συμφωνεί. Κανείς όμως δεν μπορεί να αμφισβητήσει τη θέληση η οποία εμπνέει το κείμενο, τη θέληση να συνδιαλεχθεί στα έσχατα όρια της πειθαρχίας, να επιχειρήσει ορισμένες θεωρητικές κινήσεις ακόμη και σε μια οριακή ζώνη, κρατώντας σαφώς τις αποστάσεις του από μian απεικονιστική αντίληψη της γλώσσας, χωρίς όμως να φτάνει στο σημείο να διαλύει τον κόσμο μέσα στη γλώσσα. Όπως είδαμε ήδη σε σχέση με τον Duby, μια υιοθέτηση της γλωσσικής δυσπιστίας που δεν παίρνει τη μορφή μιας συνθηκολόγησης, απαιτεί έναν προβληματισμό πάνω στις δυνατότητες συνάρθρωσης μεταξύ κειμένου και κόσμου. Αυτό που προτείνει η Spiegel είναι μια ταυτόχρονη ανάλυση δύο

εξίσου δυναμικών κόσμων, της ιστορίας και της γλώσσας, ο καθένας από τους οποίους χαρακτηρίζεται από μian ιδιαιτερότητα η οποία μπορεί να γίνει κατανοητή μέσω μιας περίπλοκης γνωστικής διεργασίας, που απαιτεί εξίσου την ικανότητα χειρισμού ιστορικών και θεωρητικο-λογοτεχνικών εργαλείων. Η ιστορία δεν είναι γύρω από το κείμενο, είναι στο εσωτερικό του, όπως ακριβώς και το κείμενο δρα μέσα στην ιστορία μεταβάλλοντάς την. Εξ ου και η σημασία που αποκτά η ανάλυση των στιγμών συμπίκνωσης μιας κειμενικής μορφής η οποία φορτίζεται τόσο με το βάρος μιας νομιμότητας που προσιδιάζει στους λογοτεχνικούς κανόνες και στο σύστημα των λογοτεχνικών ειδών, όσο και με τις συνθήκες της ιστορίας οι οποίες επενεργούν κατά τη στιγμή της παγίωσης του νοήματος (ή της «εγγραφής»), διότι μια τέτοια παγίωση δεν συντελείται σε ένα

εξωχρονικό «πουθενά», αλλά σε ένα «όπου» το οποίο έχει έναν δικό του γεωγραφικό, κοινωνικό, χρονολογικό τόπο. Και αφ' ής στιγμής εγγραφεί, το κείμενο θα μπει ως ενεργό στοιχείο στο παιχνίδι άλλων κειμένων και στο παιχνίδι των συνθηκών, έτσι ώστε να λάβει μέρος κι αυτό με τη σειρά του, ως κείμενο και ως συνθήκη, σε κάθε νέα εγγραφή.

Ο Duby, καθώς βλέπουμε, «δίνει τροφή στη σκέψη» με την εξής διπλή έννοια: η ριζοσπαστικότητα των δηλώσεών του φανερώνει τον αναπόδραστο χαρακτήρα του γλωσσικού θέματος και παραπέμπει σε μian επίκαιρη διαμάχη. Δεν νομίζω ότι σε ένα έργο δουλεμένο με τόση ακρίβεια όπως είναι το *L'Histoire Continue* (*Η ιστορία συνεχίζεται*) υπάρχει θέση για το τυχαίο. Έχει λοιπόν τη σημασία της η συμμετρική αντιστοιχία ανάμεσα στην έναρξη του κειμένου. («Η ιστορία που θα διηγηθώ ξεκινά το 1942, το φθινόπωρο») και την τελική ακριβώς φράση («Η ιστορία συνεχίζεται») που κλείνει το βιβλίο αφήνοντας χώρο για το ενδεχόμενο. Κατά τα άλλα, βρισκόμαστε μπροστά σε μια τυπική κίνηση της γραφής του Duby, ο οποίος εδώ και κάμποσο καιρό δείχνει μian ιδιαίτερη προτίμηση για τους «εκκρε-

μείς» επιλόγους, για τα τελικά ερωτηματικά: Το *Saint Bernard et l'art cistercien* (1976) τελειώνει με μια φράση του αγίου που ανακοινώνει το τέλος του βιβλίου, αλλά όχι και της αναζήτησης. Το *Les Trois Ordres* επικαλείται στην τελευταία του αράδα ακριβώς, «Το όνειρο...», τη χίμαιρα μιας αταξικής κοινωνίας η οποία είναι ωστόσο διατεταγμένη σύμφωνα με τις μη αυταρχικές γεωμετρίες της. «Τι ξέρουμε γι' αυτές;» τι ξέρουμε για τις γυναίκες του Μεσαίωνα; Αυτή είναι η τελική φράση του *Le Chevalier, la femme et le prêtre* (1981). Στον επίλογο του *L'Histoire continue*, επανέρχονται, με κάποια παραλλαγή, οι λέξεις της αρχής, διασταυρώνοντας ηθελημένα μια προσωπική ιστορία με μια συλλογική επεξεργασία. Αρμόζει να παρατηρήσουμε ότι και στις δύο περιπτώσεις, ο στοχασμός πάνω στη γλώσσα είναι καθοριστικός.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Σαπφώ Διαμάντη-Αγγελίδη
(Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης - Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

1. *Liber*, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1992.

